

Куриляк В. В.

ПВНЗ «Український гуманітарний інститут»

Орловський Р. В.

Національний університет «Острозька академія»

ДИТИНСТВО ТА ЮНІСТЬ ЧАРЛЬЗА ТЕЙЗА РАССЕЛА – ЗАСНОВНИКА ТОВАРИСТВА ВАРТОВОЇ БАШТИ

У дослідженні сконцентровано увагу на період дитинства та юності Чарльза Тейза Рассела – засновника Товариства Вартової башти. Встановлено, що у ранні роки лідер Міжнародного руху дослідників Біблії, який згодом отримав назву Свідки Єгови пережив складні моменти із-за втрати рідних, особливо матері, що й сильно вплинуло на його подальше особистісне та духовне зростання. Встановлено, що тема Свідків Єгови висвітлена в вітчизняній літературі не достатньо глибоко, оскільки деномінація на теренах України почала свою діяльність відносно нещодавно, однак за період своєї діяльності є достатньо зноюю, особливо в соціумі великих міст. Закцентовано увагу на наступних аспектах юності Рассела, а саме виявлено, що процес його виховання, залученність до роботи в бізнесі батька, втрата рідних та близьких у ранньому віці свідчить про те, що майбутній засновник Товариства Вартової башти отримав низку дитячих травм, які вмотивували його зосередити свою дослідницьку увагу на питаннях позаземної долі грішників та праведників. Виявлено, що увага юного Рассела до релігійних питань та посиленні пошуки відповідей на питання, які його турбували можуть бути пояснені тим, що його виховували в строгих релігійних принципах, про що свідчать уроки виховання надані йому, матір'ю Елізою Рассел. Окремий вплив справило на нього те, що свого часу представники церкви до якої він на той момент належав, не змогли задовільнити його допитливість у відповідях на питання, які його турбували, оскільки у Чарльза був внутрішній конфлікт, який полягав у неможливості гармонійного поєднання ідеї люблячого Бога та доктрини вічного пекла. Переживання за посмертну долю людей, які не чули про Христа, спонукала його до активної місіонерської активності. Однак після спілкування з одним скептиком щодо істинності Біблії, у юного Чарльза зародилися сумніви щодо правильності своїх поглядів. Беручи до уваги те, що існує певна складність у дослідженні біографії Рассела, особливо юних років із-за незначної кількості джерел та роздробленості свідчень, дане дослідження має на меті заповнити білі плями в академічних дослідженнях, які досі існують у вітчизняній науці щодо історії, діяльності та релігійних практик Свідків Єгови.

Ключові слова: пресвітеріанська церква, церква конгреціоналістів, Жан Кальвін, Свідки Єгови, доктрина вічних мук, вищий критицизм.

Постановка проблеми. Проблематика теми дослідження обумовлена тим, що Товариство Вартової башти є достатньо відомим на теренах України, особливо серед населення міст та в колі релігійних дослідників. Однак, якщо говорити про академічні праці, які б були присвячені цьому релігійному руху, то з цим є нестача, особливо в вітчизняній релігієзнавчій науці. Досі науковцями повно не було представлено доктрини, біографії засновників, історію поширення руху тощо. Тому в цій сфері є низка «білих плям», які частково почав вирішувати у своєму дисертаційному дослідженні на базі Національного університету «Острозька академія» – Роман Орловський [9; 10; 29]. Хоча коло не розкритих питань, пов'язаних з течією Свідків Єгови залиша-

ється достатньо великим викликом для дослідників історії та релігії в Україні. Одному із таких проблемних питань присвячене наше дослідження, а саме дослідження дитинства та юності Чарльза Тейза Рассела (1852–1916) – відомого як засновника та першого президента Товариства Вартової башти. Також він став засновником Міжнародного руху дослідників Біблії, який у 1931 році отримав назву Свідки Єгови. Ця деномінація на сьогоднішній день має більше 8.5 мільйонів прихильників, що провадить свою діяльність у більшості країн світу [28]. Саме тому, пропонуємо звернути увагу на ранні роки життя засновника цього релігійного руху та підмити окремі аспекти із його життя, які свого часу вплинули на його особистісне та духовне зростання.

Аналіз досліджень і публікацій. Одним із проблемних питань з яким ми стикнулися для того, щоб представити ранні роки життя Чарльза Рассела є незначний об'єм матеріалу щодо цієї теми. Існує описаний ним самим шлях власного духовного становлення як релігійного діяча, який декілька разів передруковувався у журналі «Вартова башта». Однак, варто зазначити, що тому документів також міститься незначний об'єм інформації щодо років дитинства та юності Рассела. При цьому певні епізоди з юних років свого життя Рассел згадує деяких інших своїх статтях, які були свого часу опубліковані в офіційному періодичному виданні Товариства Вартової башти. Подібні згадки також можемо знайти у його проповідях, що були оприлюднені у багатьох місцевих газетах на території США. Також певні відомості щодо дитячих та юнацьких років життя Рассела можна зустріти у писемних працях його співробітників, які мали з ним тісне спілкування. Крім того окрему інформацію можемо зустріти у низці наукових та конфесійних досліджень, що були присвячені історії розвитку Міжнародного руху Дослідників Біблії та релігійній організації Свідків Єгови в цілому.

Варто зазначити, що у джерелах існує певна суперечливість щодо датування тих чи інших подій із періоду юності Чарльза Рассела. Наприклад є різниця у датах відносно намагань по ночам займатися місіонерською роботою, пишучи у видних місцях крейдою слова перестороги щодо небезпеки потрапити до місця вічних мук. Так, Рассел повідомляє, що ця діяльність мала місце коли йому було 17 років, в той час як його співробітник Макміллан О. вказує, що йому було 14 років, а односторонній Стюарт Е. зазначає вік 15 років [8, с. 17; 12, с. 517; 21, с. 129]. Окрім того має місце певна неузгодженість у датуванні ранніх років навіть серед офіційних публікацій Товариства Вартової Башти виданих у другій половині ХХ століття. Тому власне дослідження ми ґрунтуємо головним чином на роках, які були подані у безпосередніх свідченнях самого Рассела. У тому числі використовуємо найбільш ґрунтовні праці з історії релігійної організації Свідків Єгови, опубліковані Товариством Вартової Башти в 1974 та 1993 роках [1; 6]. Варто додати, що іноді сам Рассел подає дати, які можуть не узгоджуватись з його іншими автобіографічними свідченнями. Також існує певна специфіка у визначенні членів його сім'ї. Дослідник Зігмунд Д. зазначає, що Чарльз Рассел у своїх численних працях не подає жодних відомостей про своїх рідних братів

та сестер. Тому, науковець стверджує, що вивчаючи його автобіографічні відомості може скластися враження, що Чарльз був єдиною дитиною в сім'ї. Для дослідження родинних зв'язків Рассела ми скористалися, зокрема, американськими генеалогічними онлайн-ресурсами [27, с. 192]. Окрім, того тематики по релігійній течії Свідків Єгови висвітлені в вітчизняній літературі не достатньо, включаючи біографії ключових представників цієї деномінації. Саме тому наше дослідження є однією із спроб заповнити окреслену тематичну нішу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чарльз Тейз Рассел народився 16 лютого 1852 року в місті Аллегейні поруч з Пітсбургом, штат Пенсильванія, США. Його батьки, Джозеф Літл Рассел та Еліза Берні-Рассел були шотландсько-ірландського походження. Вони у 1841 році емігрували у Сполучені Штати Америк. Ця родина пережила гіркі досвіди ранньої дитячої смерті. Так, дві доньки померли невдовзі після народження. Також хлопчик, названий на честь батька Джозеф Літл Рассел молодший (Joseph Lytel Russell Junior) не прожив й одного року. Серед дітей, які вижили, старшим був Томас, другою дитиною стала Майя Маргарет. А третім був – сам Чарльз Тейз. Його назвали на честь старшого брата Джозефа Рассела, Чарльза Тейза Рассела, який дістався у США ще у 1838 році і сприяв еміграції у цю країну сім'ї свого молодшого брата [7; 15, с. 12; 20, с. 373; 26, с. 21–24].

Втрату своїх трьох малолітніх дітей Еліза Рассел важко пережила. Крім того, коли Чарльзу виповнилося два роки, у п'ятирічному віці помер старший брат Томас. Можливо з бажання, щоб новонароджений Чарльз вижив, матір посвятила його на служіння Богові. Варто зазначити, що Джозеф Літл та Еліза були побожними членами пресвітеріанської церкви, і завдяки їхньому впливу Чарльз з ранніх років став відповідально ставитись до християнства та до віри в Бога [1, с. 35; 26, с. 24]. Про виховання Чарльза сказано, що його батьки: «тренували маленьку гілочку; і він зростав у напрямку Господа» [20, с. 373]. Згодом, коли хлопчик підріс і йому виповнилося сім років матір повторила свою обіцянку сказавши: «Чарльз, я хочу, щоб ти знав, що я присвятила тебе Господу, як зробила мати Самуїла» [18]. Тоді ж вона висловила бажання, щоб Чарльз став проповідником: «я сподіваюся і молюся, щоб за Божим провидінням ти міг стати служителем Євангелія». На ці слова маленький Чарльз відповів: «Мама, я думаю, що коли виросту, я вважаю за краще бути місіонером серед бідних язичників. Люди тут

мають багато проповідників, багато церков, тоді як бідні язичники їх мають мало» [18].

Виховання Чарльза відбувалося згідно правил християнської моралі. За його словами, він в дитинстві отримував п'ять разів тілесні покарання за свої провини. Мати Еліза Рассел для цієї мети тримала пару шотландських шкіряних ремінів. Удари від них були дуже болючими, однак не завдавали тілесної шкоди. Чарльз Рассел розповів про один випадок, який трапився з ним у п'ятирічному віці. Того дня Чарльз, можна сказати, не стільки збрехав, скільки повідомив дещо спотворену правду. Однак навіть за цей скоєний вчинок мати вважала, що її син повинен понести покарання. Вона наказала Чарльзу принести їй шкіряні реміні, а потім сказала йому: «Тепер сядь тут, а я прочитаю тобі щось із Біблії». Вона зачитала слова з книги Об'явлення, що майбутня доля усіх хто говорить неправду «в озері, яке горить вогнем і сіркою» (книга Об'явлення 21:8). Коли завершила читати звернулася до хлопчика з наступними словами: «Чарльз, я б не хотіла, щоб ти розділив долю з тими, хто буде в озері, що горить вогнем і сіркою, а мій обов'язок як твоєї матері покарати тебе, і я повинна це зробити». Також матір підкреслила, що не має бажання завдавати болю своєму синові, однак саме тілесне покарання зрештою піде йому на користь. І мати Еліза підсумувала: «Таке вчення Господнього слова про те, що на тебе чекає, якщо ти виростеш брехуном і станеш поганою людиною». Цей випадок глибоко вплинув на свідомість маленького Чарльза, що згодом й сформувало його характер збудований на християнській моралі. Материнські настанови, та її життєвий приклад назавжди закарбувалися у пам'яті майбутнього релігійного лідера [17; 23, с. 54–55].

У вересні 1859 року семирічний Чарльз пішов до державної школи. Перед тим в домашніх умовах він освоїв навик читання, а також мав здібність до розв'язання математичних завдань. Також повідомляється, що додатково він користувався послугами приватних вчителів. Чарльз здобув формальну освіту, закінчивши сім класів. Цей рівень освіти не вважався низьким, оскільки у другій половині XIX століття більшість американців отримували шестирічну освіту, а при навчанні у восьмому класі вже можна було стати вчителем [4; 26, с. 27, 34–35].

У 1860 року тяжко захворіла його мати, і наступного року вона померла, коли Чарльзу було дев'ять років. Смерть матері стала для хлопчика великим потрясінням та психологічним ударом. Втрата матері, старшого брата та попередньо

згадані ранні смерті інших дітей у цій сім'ї, стали визначними подіями, які спрямовували духовні та релігійні пошуки у подальшому житті Чарльза Рассела [1, с. 35; 13, с. 12; 22; 26, с. 25–26, 28–29].

Після смерті своєї дружини Джозеф Рассел особливим чином зосередився на вихованні свого сина. Згодом, через багато років, Чарльз Рассел зауважив, що з тих пір той благородно виконував обов'язки обох, батька і матері [17]. Джозеф Рассел володів галантерейним магазином і магазином чоловічого одягу. Саме на роботу до батька приходив після уроків молодий школяр і робив там свої домашні завдання. Вже в 11 років Чарльз виконував роль ділового партнера свого батька. Він вже допомагав батькові розкласти товари на магазинних полках, підписував угоди, згідно з якими діяло їхнє підприємство, також інколи особисто обслуговував клієнтів [6, с. 43; 26, с. 30–31]. А коли Чарльз досяг в 15-річного віку Джозеф Рассел довірив своєму синові, щоб він сам відправився у місто Філадельфія за оптовою закупівлею товарів. На той час їхнє підприємство ставало зростаючою мережею магазинів чоловічого одягу у різних містах США [6, с. 43; 24, с. 6]. Сімейний бізнес розширився за межі рідного міста Алегейні і були відкриті філіали в сусідніх містах. Його сім'я мала амбітні плани щодо створення корпорації, яка б мала свої представництва по всій території Сполучених Штатів Америки [8, с. 19].

Однак поряд з зайняттям підприємницькою справою юний Чарльз багато сил віддавав релігійній сфері, оскільки перебував у духовних пошуках. Згідно його слів, з дитинства він вивчав «Короткий катехізис» Вестмінстерського визнання віри, однієї з основних книг пресвітеріанської церкви. Вже ставши відомим релігійним діячем, Чарльз Рассел, згадуючи свої дитячі роки, висловлював вдячність своїм батькам та членам цієї деномінації. Стверджував, що особистою великою перевагою стало визнання ними правдивості Біблії як Божого Слова і несприйняття постулатів теорії еволюції та вищого критицизму. Хоча він згодом вважав, що вчення пресвітеріанської церкви щодо природи покарання за гріхи було помилковим, однак Чарльз з ранніх років увібрав у себе основні біблійні теми, які в подальшому лежали в основі його релігійних переконань. Його дитячий інтерес до читання духовної літератури засвідчує один випадок. Коли хлопчині було 12 років, батько застав його у дві години після опівночі за роздумами над Біблійною симфонією (concordance). Чарльз був такий зацікавлений читанням, що втратив відлік часу [12, с. 657; 25, с. 53].

У п'ятнадцятирічному віці Чарльз прийняв рішення посвятити своє життя на служіння Богові, згідно отриманого ним на той час рівня духовних знань [5, с. 377]. Приблизно в той час він зацікавився поглядами церкви конгреціоналістів, зокрема тому, що, на його думку, ця деномінація мала більш вільні та ліберальні релігійні погляди. Він полишив пресвітеріанську церкву, бо вважав що її доктринальні погляди були «надмірно вузькими» та консервативними. Ставши конгреціоналістом прийняв на себе виконання обов'язків вчителя недільної школи. Маючи юнацький запал, з метою займатися місіонерською справою зі спасіння людей від вічної погибелі Чарльз приєднався до Християнської молодіжної асоціації (англійською YMCA). Там він має достатньо можливостей ділитися своїми релігійними поглядами з однолітками. Діяльність у цій молодіжній спільноті посприяла його зростанню як особистості [1, с. 35; 8, с. 17; 21, с. 129; 26, с. 33].

Важкі втрати, пережиті у дитинстві, позначилися на становленні релігійного світогляду Чарльза. Впродовж усього його життя прослідковується зацікавленість питаннями сутності смерті та посмертної долі людей, особливо його цікавила доктрина передвизначення реформатора Жана Кальвіна. Чарльз з дитинства був навчений що великий і добрий Бог, який створив людей безсмертними за своєю природою. І оскільки людина по-суті не може припинити своє існування, то Бог створив «озеро повне сірки та вогню, де він буде вічно мучити усіх, окрім тих, кого Він наперед визначив на спасіння» [18, с. 373]. Чарльз особисто був вдячний Богові за те, що сам належав до числа обраних на спасіння, ставши об'єктом Його милості. Однак, як згадувалось раніше, він з ранніх років співчував багатьом мільйонам осіб ще не чули про ім'я Ісуса Христа. Його лякало, що так багато людей ще не повіривши в Христа у цивілізованих та язичницьких країнах і після смерті потраплять у місце жадливих безкінечних страждань [12, с. 516]. Тому він з ранніх років позитивно та співчутливо ставився до християнських місій пов'язаних з проповіддю серед язичницьких народів [12, с. 168]. Турбота за тих хто не мав можливості почути вістку про Христа також в майбутньому стала однією з основ доктринальної системи Чарльза Рассела.

Саме це переживання і співчуття до інших побуджувало юного Чарльза до рішучих дій. Згідно його слів, він мав звичай після робочого дня в батьківському магазині, виходити по ночам у місто і кольоровою крейдою запису-

вати у видних місцях, зокрема на стінах будівель у місцях великого скупчення людей, слова перестороги, для того, щоб перехожі могли їх прочитати, і бути спасеними від вічної погибелі в пекельних муках [11, с. 133; 12, с. 517]. Співробітник Рассела, Макміллан О. додає, що Чарльз подібним чином увечері по суботам писав на тротуарі біблійні уривки зі словами перестороги відносно майбутніх вічних мук. Юнак робив це у місцях, де щонеділі зустрічалися робітники по закінченні трудового тижня, щоб відпочити і провести вихідний день у веселій компанії [8, с. 17]. Також він казав людям про обов'язок ходити щонеділі до церкви [21, с. 129]. Займаючись таким видом місіонерської діяльності Чарльз міркував наступним чином: чому всемогутній Бог не надсилає святих ангелів з трубами, щоб вони голосно та рішуче оголосили по цілому світу про майбутню страшну загибель, до якої, як він вважав, прямувало майже все людство? [12, с. 517].

Він був великим шанувальником славетного баптистського проповідника Чарльза Сперджена, відомого у християнському світі як «король проповідників». Юнака полонила чесність та відвертість цього проповідника, оскільки він зокрема посилено та постійно проголошував про небезпеку потрапити у пекельний вогонь. З іншої сторони, Рассел називав «сильно занедбаними» тих пасторів, які утримувались від проповіді про пекло, і не наголошували на небезпеці потрапити у місце вічних мук [12, с. 517]. Чарльз підкреслював, що проповіді Сперджена були «приправлені гарячим перцем», оскільки він постійно говорив, що якщо ти у щось віриш, то повинен це розповідати іншим з усіх сил. Саме цей принцип юний Чарльз Рассел намагався втілювати [21, с. 129]. Приязнь та повага до «короля проповідників» збереглися у Рассела, впродовж усього його життя. А уривки з проповідей Сперджена з'являлися у журналі «Вартова Башта». Підкреслимо, що навіть у 1907 році на піку своєї релігійної діяльності Рассел його назвав «великий Сперджен» [13, с. 109]. З іншої сторони науковець Пентон М. зазначає, що для юного Чарльза Бог був насамперед Отцем, оскільки у нього завжди були тісні, теплі та люблячі відносини зі своїм земним батьком Джозефом Расселом [14, с. 14]. Згодом саме конфлікт у свідомості Рассела між розумінням Бога як люблячого Отця та переконання, що нерозкаяних грішників чекають безкінечні страждання став згодом став причиною трансформації його релігійних поглядів.

З малих років Чарльз вірив, що Бог призначив особливе місце для грішників, яке назвав «ад»,

«пекло». Також у цьому ж місці Всевишній створив «загін вогнестійких дияволів» для того, щоб завдавати людям різноманітних тортур. Також Бог забезпечив достатньою кількістю паливних матеріалів, щоб ці катування тривали цілу вічність. Одного разу він мав можливість спостерігати за процесом переплавки металу у доменній печі. Дивлячись у спеціальне віконечко, він звернув увагу на місце в печі звідки виходило полум'я дуже високої температури. Побачене Чарльз екстраполовав на образ вічного пекла. Він уявляв, який би мав бути стан людини, якби вона перебувала в такому жакливому місці. Для нього було важко усвідомити як будь-хто може перебувати у такому місці хоча б одну мить, вже не беручи до уваги всю вічність. Однак згідно віровчення, якого притримувалась його деномінація та богослови, Бог зробить так, щоб грішники у такому середовищі продовжували жити без жодної надії померти впродовж нескінченних віків. Перебуваючи в таких умовах грішники приймають асбестоподібну оболонку, яка трохи захищатиме їх від вогню. Однак Бог буде відлущувати цю оболонку, і цей процес буде надмірно болючим. В дитинстві Чарльз намагався усвідомити, що таке покарання є справедливою відплатою для грішників, і Бог у такому разі залишається добрим та люблячим, що не завдав їм більшого покарання. Однак Чарльз визнав, що нічого гіршого від того, як описували богослови пекло, він придумати не зміг [12, с. 516; 16, с. 791–792].

У 1868 році в одному з випадків свого місіонерського запалу, шістнадцятирічний Чарльз намагався привести до християнської віри скептично налаштовану людину, яку назвав «невірним». Той скептик був обізнаний в біблійних текстах більше за Чарльза. Він легко оперував багатьма, на перший погляд, двозначними місцями Біблії та ставив складні питання. Таким чином повністю «розгромив молодого Рассела». Чарльзу не тільки не вдалося дати гідну відповідь на аргументи опонента, а навпаки юнака зародилися нові думки, які його стривожили та позбавили спокою. Той скептик посіяв у свідомості Чарльза насіння сумніву у правдивості його переконань. Внаслідок чого, як згодом сказав Рассел, що він й сам «став невірним», і перебував у такому стані майже рік [3; 23, с. 607].

Після спілкування з «невірним» у Чарльза більшою мірою загострилась внутрішня суперечність щодо дилеми люблячого Бога та доктрини про те, що небо буде нагородою тільки для вибраних на спасіння, а решту людства очікують вічні муки. Цей

традиційний погляд на долю грішників став діяти на нього як «рвотний засіб», і юнак рішуче відкинув доктрину, в яку раніше твердо вірив. Також, познайомившись з ідеями вищого критицизму, він почав вишукувати недоліки в біблійних текстах «від книги Буття до книги Об'явлення». Чарльз вирішив для себе: «Я більше не можу поклонятися уявному Богу мого дитинства, лютому, несправедливому, тиранічному, нелюблячому і немилу». Він визнав, що готовий скоріше віддавати поклоніння хорошій людині, аніж порочному Богу. Рассел виходив з тієї передумови, що Бог повинен бути втіленням усіх величних та благородних рис та якостей [19, с. 120].

Найбільше Чарльза турбувала доля тих, хто не мав можливості почути про Христа. Вірячи у цю доктрину, він розмірковував: якщо він сам, будучи недосконалою людиною, переживає за долю багатьох мільйонів, які не мають можливості вийти з духовної темряви; то тим більше, на його думку, було неймовірним, щоб Бог, який є повністю досконалим та всемогутнім, буде утримуватись від надання своїм творінням необхідної вістки для їхнього спасіння. І згодом спостерігати спокійно та споглядати на нескінченні страждання мільярдів людей. Після цих міркувань він дійшов наступного висновку: «Щось не так з Біблією та з нашими віровченнями, які ми побудували на ній [12, с. 168].

Однак коли Рассел розчарувався, він не міг тоді розділити церковні віровчення та саму Біблію, вважаючи, що сама Біблія вчить тим доктринам, які вважалися йому неприйнятними. Нарешті запитав він себе: «У що залишається ще вірити?.. Якщо всі різноманітні релігії, які я досліджував, не можуть представити ясну і зрозумілу картину Біблії, то сама Біблія повинна бути ненадійною, так навіщо в це вірити?» [8, с. 18]. Чарльз від природи володів допитливим розумом, тому не соромився церковним служителям ставити запитання, які його цікавили та турбували. Після зустрічі з «невірним», він почав більшою мірою думати самостійно, не опираючись на жодні релігійні авторитети [2].

Рідна сестра Чарльза, Маргарет, описала події, пов'язані з тим, як він полишив церкву конгреціоналістів. Чарльз задавав питання щодо малозрозумілих біблійних уривків служителям церкви. Він показував суперечливі уривки з Біблії, і просив служителів надати чіткі докази, що Біблія є Словом Божим, у якому прослідковується внутрішня гармонія. У відповідь Чарльзу сказали припинити дослідження цих питань, оскільки їх неможливо збагнути. Юнак у відповідь сказав, що чому ж

ці місця розташовані в Біблії? І якби Біблія була справді Божим словом, то Бог мав би вчинити так, щоб ця книга була зрозумілою для людей. В результаті було прийнято рішення скликати спеціальне церковне зібрання на якому будуть присутні богословські експерти. Одним з них був професор теологічної семінарії міста Алегейні. Метою зібрання стало обговорення заданих Расселом непростих питань та спроба довести істинність та обґрунтованість низки церковних доктрин. Ця зустріч закінчилась безрезультатно, оскільки було визнано що не можна надати задовільні відповіді щодо переліку пунктів, які висунув Чарльз. Зрештою Рассел виявив бажання відмовитися від членства у конгреціоналістській церкві, вказавши на причини свого рішення. Варто зазначити, що Маргарет не вказує ні безпосередній перелік пунктів, які висував Чарльз, ані причини його рішення покинути церкву [19, с. 12–13].

Саме тоді, Чарльз відкинув доктрини віровчення конгреціоналізму і Біблію, також перестав вірити у викупну жертву Христа. Однак саму віру в існування Бога він не втратив, і надалі продовжував йому молитися [3; 23, с. 607]. Розчарувавшись у Біблії та християнстві, Чарльз звернувся до релігій Сходу. Відкинувши Біблію як джерело істини, Рассел вирішив шукати духовну опору в інших релігіях. Розпочався процес дослідження з писемних праць китайського філософа Конфуція, засновника ісламу Мухаммеда, засновника буддизму Гаутами Будди, а також інших релігійних діячів. Однак ідеї та надії, які пропонували нехристиянські релігії, не задовільнили Рассела в інтелектуальному та у духовному рівнях, оскільки вони не містили відповіді на його питання [4, с. 356; 6, с. 43]. Вони навіть стали для нього менш прийнятними аніж Біблія, яку він перед тим відкинув [16, с. 797–798].

У свою чергу Макміллан О. зазначає, що Рассел у безрезультатних духовних пошуках істини зробив для себе наступний висновок: «Тепер мій батько працює тут, в Піттсбурзі, і в нього все добре. Немає сенсу намагатися дізнатися що-небудь розумне про майбутнє з будь-яких віровчень чи навіть з Біблії, тому я просто збираюся забути все це і приділити всю свою увагу справі. Якщо я зароблю трохи грошей, я зможу використовувати їх, щоб допомогти страждаючому людству, навіть

якщо я не зможу принести їм користь духовно» [8, с. 18]. Однак у 1869 році у Чарльза Рассела стала докорінна зміна пошуків, коли за його словами він «натрапив на адвентизм». Це ознаменувало нову сторінку у духовній біографії Рассела як майбутнього засновника Міжнародного руху дослідників Біблії [2; 6, с. 43].

Висновки. Отже, підводячи підсумки вище наведеному, варто ще раз акцентувати увагу на наступних ідеях. По-перше існує складність у дослідженні біографії Рассела, особливо юних років із-за незначної кількості джерел, роздробленості свідчень, відсутності повної картини юних років, які б містили власні свідчення Рассела та присутність деякої суперечливості в інформації про нього, особливо у датуванні ключових подій із життя Рассела. Також дитинство та юність Рассела, процес його виховання, його залученість у допомозі батьку, вплив сумних подій, а саме втрата рідних та близьких у ранньому віці свідчить про те, що майбутній релігійний лідер Свідків Єгови мав низку дитячих травм, які вмотивували його зосередити свою дослідницьку увагу на питаннях позаземної долі грішників та праведників. Більше того, пильна увага юного Рассела до релігійних питань та посиленні пошуки відповідей на питання, які його турбували можуть бути пояснені тим, що його виховували в строгих релігійних принципах, про що свідчать уроки виховання надані йому, матір'ю Елізою Рассел. Зміна релігійних поглядів у юного Рассела була спричинена тим, що представники церкви до якої він належав не змогли задовільнити його цікавість. У Чарльза був внутрішній конфлікт, який полягав у неможливості гармонійного поєднання ідеї люблячого Бога та доктрини вічного пекла. Переживання за посмертну долю людей, які не чули про Христа, спонукала його до активної місіонерської активності. Однак після спілкування з одним скептиком щодо істинності Біблії, у юного Чарльза зародилися сумніви щодо правильності своїх поглядів. Тому спочатку він взагалі відкинув християнство та Біблію почавши дослідження релігій Сходу. Однак визначним етапом становлення Чарльза Рассела як релігійного діяча стала зустріч з адвентистами, яка спонукала Рассела повернутися до дослідження Біблії. Тому період його співпраці із адвентистами є ще одним викликом для істориків релігії і метою подальших наукових пошуків.

Список літератури:

1. 1975 Yearbook of Jehovah's Witnesses. New York : Watchtower Bible and Tract Society, 1974. 261 p.
2. A Brief History of the development of Present Truth. *Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1890. Vol. 11, no. 6. P. 3.

3. A pastor in the making. *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1912. Vol. 32, no. 1. P. 4947–4948.
4. Biography. *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1916. Vol. 37, no. 23. P. 356–357.
5. Hope an Outgrowth of Confidence. *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1914. Vol. 35, no. 24. P. 375–378.
6. Jehovah's Witnesses: proclaimers of God's kingdom – Brooklyn. Brooklyn, N.Y. : Watchtower Bible and Tract Society of New York, 1993. 750 p.
7. Joseph Lytel Russell. *FamilySearch*. URL: <https://ancestors.familysearch.org/en/MRHD-8W3/joseph-lytel-russell-1813-1897> (date of access: 15.09.2022).
8. Macmillan A. H. Faith on the March. Englewood Cliffs, NJ. : Prentice-Hall, Inc, 1957. 243 p.
9. Orlovskiy R. The Image of Jehovah's Witnesses in State Publications in the USSR. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2022. Vol. 42, no. 3. P. 33–52. URL: <https://doi.org/10.55221/2693-2148.2343>
10. Orlovskiy R. Religious Views of Charles Taze Russell and their Reflection in the Teachings of Jehovah's Witnesses. *The Scientific Quarterly Journal «Eminak»*. 2021. No. 4(36). P. 123–135. URL: [https://doi.org/10.33782/eminak2021.4\(36\).561](https://doi.org/10.33782/eminak2021.4(36).561)
11. Pastor Russell. *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1917. Vol. 38, no. 9. P. 132–136.
12. Pastor Russell's Sermons. Brooklyn : Peoples Pulpit Association, 1917. 799 p.
13. Patient Endurance in Adversity. *Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1907. Vol. 28, no. 7. P. 108–111.
14. Penton M. J. Apocalypse Delayed: The Story of Jehovah's Witnesses. 3rd ed. Toronto : University of Toronto Press, 2015. 547 p.
15. Redeker C. F. Pastor C.T. Russell: Messenger of Millennial Hope, Distinguished Founder of the Bible Students and His Legacy. Temple City, CA : Pastoral Bible Institute, 2006. 456 p.
16. Russell C. T. Harvest Gleanings / arr. by Chicago Bible Students Book Republishing Committee. Chicago : Chicago Bible Students Publishing. Vol. 2 : Newspaper Sermons. 865 p. URL: http://www.mosthollyfaith.com/beta/Bible/Newspaper_Sermons/Index.asp (date of access: 04.10.2022).
17. Russell C. T. Joseph L. Russell, deceased. *Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1898. Vol. 19, no. 1. P. 4.
18. Russell C. T. Our Convention Tour--No. 1. *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1911. Vol. 32, no. 14. P. 211–212.
19. Russell C. T. Pastor Russell's Convention Discourses – 1906–1916. Chicago : Chicago Bible Students Publishing, 1979. 511 p.
20. Rutherford J. F. Oration at Evening Service. *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*. 1916. Vol. 37, no. 23. P. 373–374.
21. Stewart E. D. Life of Pastor Russell. *Overland Monthly*. 1917. Vol. 69, no. 2. P. 126–132. URL: <https://archive.org/details/overlandmonthly269sanfrich/page/126/mode/2up> (date of access: 03.10.2022).
22. Thomas B. Russell. *Find a Grave*. URL: <https://www.findagrave.com/memorial/36990515/thomas-b-russell> (date of access: 29.09.2022).
23. What Pastor Russell Said: Charles Russell Answers Hundreds of Questions Regarding His Faith / ed. by L. Jones. Chicago, 1917. 854 p.
24. Wisdom W. M. The Laodicean Messenger: Being the Memoirs of the Life, Works and Character of that Faithful and Wise Servant of the Most High God. Bible Students Book Store : Chicago, 1923. 332 p.
25. Woodworth C. J., Fisher G. The Finished Mystery. Brooklyn : International Bible Students Association, 1918. 252 p.
26. Zydek F. Charles Taze Russell: Jego życie i czasy. Człowiek, Millennium i posłannictwo. Białogard : Straż, 2016. 459 p.
27. Zygmunt J. F. Jehovah's Witnesses: A Study of Symbolic and Structural Elements in the Development and Institutionalization of a Sectarian Movement : PhD dissertation. Chicago, 1967. 978 p.
28. Звіт про всесвітню діяльність Свідків Єгови. 2021 службовий рік. *Онлайн-Бібліотека Товариства «Вартова башта»*. URL: <https://wol.jw.org/uk/wol/publication/r15/lp-k/syr21> (дата звернення: 29.09.2022).
29. Орловський Р. Рух міллеритів та постать його засновника у працях Чарльза Тейза Рассела. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. № 50. С. 56–61. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/50-7>

Kuryliak, V. V., Orlovskiy R. V. CHILDHOOD AND YOUTH OF CHARLES TAZE RUSSELL – THE FOUNDER OF THE WATCHTOWER SOCIETY

The study focuses on the period of childhood and youth of Charles Taze Russell, the founder of the Watchtower Society. It has been established that in his early years, the leader of the International Bible Students Movement, who later became known as Jehovah's Witnesses, experienced difficult moments due to the loss of loved ones, especially his mother, which greatly influenced his further personal and spiritual growth. It has been established that the topic of Jehovah's Witnesses is not sufficiently covered in domestic literature, since the denomination on the territory of Ukraine began its activity relatively recently, but during the period of its activity it is quite well known, especially in the society of large cities. Attention is focused on the following aspects of Russell's youth, namely, it was revealed that the process of his upbringing, involvement in his father's business, loss of relatives and friends at an early age indicates that the future founder of the Watchtower Society received a number of childhood traumas that motivated him to concentrate his research attention to the questions of the extraterrestrial fate of sinners and the righteous. It was revealed that the young Russell's attention to religious issues and the intensified search for answers to the questions that bothered him can be explained by the fact that he was brought up in strict religious principles, as evidenced by the lessons of education provided to him by his mother Eliza Russell. A separate influence was fused on him by the fact that at one time representatives of the church to which he belonged at that time could not satisfy his curiosity in answers to questions that bothered him, since Charles had an internal conflict, which consisted in the impossibility of a harmonious combination of the idea of a loving God and the doctrine eternal hell. The experience of the posthumous fate of people who did not hear about Christ prompted him to active missionary activity. However, after talking with a skeptic about the truth of the Bible, young Charles had doubts about the correctness of his views. Considering that there is a certain difficulty in the study of Russell's biography, especially of his early years due to the small number of sources and the fragmentation of evidence, this study aims to fill the gaps in academic research that still exists in Russian science on history, activity and religious practices Jehovah's Witnesses.

Key words: *Presbyterian Church, Congregationalist Church, John Calvin, Jehovah's Witnesses, doctrine of eternal torment, supreme criticism.*